

Hoofdstuk 7

De veranderingen na drie verschillende levensgebeurtenissen

7.1. Onderzoeksvraag en aanpak

Is er een onderscheid tussen veranderingen binnen relaties in het algemeen en veranderingen die optreden na bepaalde ingrijpende levensgebeurtenissen? In het voorafgaande is steeds getracht alle veranderingen in relaties, ongeacht wat de directe aanleiding vormde voor die verandering, op eenzelfde manier te verklaren. In dit hoofdstuk wordt nagegaan of dit een juiste wijze van verklaring is of dat voor verschillende soorten gebeurtenissen verschillende verklaringen moeten worden gebruikt. Leidraad is het laatste onderdeel van de probleemstelling:

Is de verklaringskracht van het model van investeringsoverwegingen onafhankelijk van de context waarbinnen de veranderingen zich afspelen? Anders gezegd: kunnen zowel de 'normale' veranderingen als veranderingen die plaatsvinden na ingrijpende levensgebeurtenissen op dezelfde manier worden verklaard of dient de algemene verklaring te worden aangepast aan de specifieke kenmerken van de verschillende gebeurtenissen?

Getoetst zal worden of er verschillen zijn in de omvang van de veranderingen voor verschillende levensgebeurtenissen; leidt de ene gebeurtenis tot een sterkere afname in het contact dan de andere gebeurtenis? Daarna wordt stilgestaan bij de vraag of de aard van de veranderingen verschilt. Zijn het steeds dezelfde relaties die het meest veranderen of heeft elke levensgebeurtenis verschillende gevolgen voor verschillende soorten relaties?

In dit hoofdstuk worden de verschillende stappen in de analyse in een andere volgorde gezet dan in het voorafgaande het geval was. In de vorige analyses werden eerst de (veranderingen in de) investeringsoverwegingen gebruikt voor de verklaring van de veranderingen in contactfrequentie en werd daarna een extra nuancering naar soorten steun aangebracht. Hier zal worden getoetst of op basis van het soort steun veranderingen voorspeld kunnen worden. Wanneer de hypothesen niet gefalsificeerd worden dan betekent dit dat met minimale hoeveelheid informatie (zonder iets te weten over wat er binnen de relatie is gebeurd) echte voorspellingen kunnen worden gedaan. In tweede instantie wordt getoetst in hoeverre het algemene model van investeringsoverwegingen nog wat aan deze eerste globale voorspellingen toevoegt.

7.2. Vergelijking van de omvang van de veranderingen na verschillende levensgebeurtenissen

De keuze om met name mensen die een bepaalde levensgebeurtenis mee zouden maken bij het onderzoek te betrekken was ingegeven vanuit de gedachte dat zich bij hen meer veranderingen voor zouden doen dan binnen een gewone populatie. In de voorafgaande analyses is door middel van de controlevariabelen rekening gehouden met mogelijke verschillen tussen de onderzoeksgroepen. In hoeverre er daadwerkelijk een verschil is tussen de afname van contact binnen de controle-groep en de afname in het contact bij de mensen die één van de drie levensgebeurtenissen meemaakten is tot nu toe onbesproken gebleven. In deze paragraaf staan we hierbij stil. De analyses hebben een beschrijvend karakter. Er worden geen hypothesen getoetst omdat vanuit het model niet kon worden afgeleid hoe ingrijpend een bepaalde gebeurtenis zou zijn.

Wanneer de onderzoeksgroepen worden vergeleken, dan blijken op de korte termijn veranderingen na de drie gebeurtenissen niet allemaal even omvangrijk (tabel 7.1. en 7.2.). Kort na de gebeurtenis verandert er voor de jonge moeders veel minder dan voor degenen die zijn verhuisd of de mannen die met pensioen zijn gegaan. Op de korte termijn is een verhuizing of pensionering dus veel ingrijpender dan de geboorte van het eerste kind. Over een periode van vier jaar gezien maakt het echter niet uit wat iemand precies heeft meegemaakt. De veranderingen na elk van de drie gebeurtenissen zijn op de lange termijn even omvangrijk en, anders dan verwacht, de veranderingen zijn voor de mensen die één van deze gebeurtenissen meemaakten even groot als voor de mensen uit de zogenaamde controlegroep.

De veranderingen na drie verschillende levensgebeurtenissen

Tabel 7.1 De korte en lange termijnveranderingen in de frequentie van contact na drie verschillende levensgebeurtenissen en een normale populatie.

verandering	geboorte kind	verhuizing	pensioen	controlegroep
korte termijn, T2-T1				
gemiddelde	-1.34	-1.89	-1.56	n.v.t.
(s.d.)	(2.3)	(2.5)	(2.5)	
% afgenomen	47%	54%	51%	
% gelijk gebleven	38%	31%	35%	
% toegenomen	15%	15%	14%	
N	1308	1449	813	
lange termijn, T3-T1				
gemiddelde	-1.42	-1.44	-1.13	-1.34
(s.d.)	(2.3)	(2.4)	(2.3)	(2.3)
% afgenomen	56%	61%	46%	50%
% gelijk gebleven	33%	28%	40%	37%
% toegenomen	11%	11%	14%	12%
N	1016	953	618	801

De conclusies uitgebreider toegelicht

In tabel 7.1. wordt een overzicht gegeven van de gemiddelde verandering in de frequentie van contact op de korte en op de lange termijn voor elk van de vier onderzoeksgroepen. Deze gemiddelden zijn eerst vergeleken zonder hierbij acht te slaan op de leeftijd en het geslacht van de betrokkenen. Ook is bij deze directe toetsing, anders dan bij multiniveau-analyses, over alle relaties gemiddeld. Hierbij wordt geen rekening gehouden met het feit dat sommige geïnterviewden omdat zij meer relaties hebben dan anderen, een groter stempel drukken op het totaal aan veranderingen.

Vergelijking van de omvang van contactafname wijst uit dat er alleen sprake is van een significant verschil tussen de vier onderzoeksgroepen waar het de korte termijnveranderingen betreft. De gemiddelde afname in contact in het jaar na de levensgebeurtenis is relatief groot voor de mensen die zijn verhuisd en relatief klein voor de vrouwen die een eerste kind kregen ($F_{(3, 199)} = 17.71, p < 0.05$). Bekeken over de periode van vier jaar is er geen sprake meer van een significant verschil tussen de vier groepen ($F_{(3, 199)} = 2.624, p > 0.05$). Bij iedereen is, ongeacht de gebeurtenis, de gemiddelde afname in de frequentie van contact op de lange termijn ongeveer evengroot.

Hoofdstuk 7

Tabel 7.2 Verschillen in de korte en lange termijnveranderingen in de frequentie van contact voor de vier onderzoeksgroepen. ^a

Model 1	T2-T1, korte termijn ^b	T3-T1, lange termijn ^c
vaste effecten:		
groep 1 jonge moeders	.00 (.00)	.00 (.00)
2 verhuizers	-.76 (.17)*	-.30 (.21)
3 pensioen	-.65 (.29)*	-.21 (.32)
4 controlegroep	-	-.10 (.19)

a. Beperkte weergave van de resultaten van de multiniveau-analyses uit hoofdstuk 4 en 5.

b. Gegevens ook gepresenteerd in tabel A2.

c. Gegevens ook gepresenteerd in tabel 4.2.

*. Met * is aangegeven dat parameters significant zijn bij $p < 0.05$. Dit wil zeggen dat er een significant verschil is tussen de mate waarin het contact na die gebeurtenis afneemt in deze groep en afname bij de referentie groep, namelijk de moeders.

Deze resultaten worden bevestigd door de resultaten van multiniveau-analyses waarbij ook rekening wordt gehouden met de mogelijke invloed van leeftijds- en geslachtsverschillen (tabel 7.2.). Vergelijking van de coëfficiënten van de vaste effecten met behulp van een t-toets ¹ wijst uit dat er wat de korte termijnveranderingen betreft een duidelijk verschil is in de omvang van de verandering afhankelijk van de gebeurtenis. Binnen de relaties van de verhuizers deden zich op de korte termijn significant grotere veranderingen voor dan de jonge moeders ($t = 4.47$; $p < 0.05$). Ook bij de mannen die met pensioen gingen nam het contact sterker af dan bij de jonge moeders ($t = 2.24$, $p < 0.05$). Een verhuizing en het stoppen met werk vanwege het pensioen leiden tot ongeveer evengrote veranderingen. Er blijkt echter geen sprake te zijn van een directe invloed van levensgebeurtenissen op de verandering in de contactfrequentie op de lange termijn: geen van de parameters is significant.

7.3. De veranderingen na een verhuizing

7.3.1. De mate waarin het contact binnen relaties verandert na een verhuizing

Een verhuizing heeft van de verschillende levensgebeurtenissen uit dit

¹ Om na te gaan of dit verschil significant is, is de t-waarde berekend met $(B1 - B2) / ((\text{var}B1 + \text{var}B2))$. Vergelijking van de regressiecoëfficiënten is in dit geval mogelijk omdat er sprake is van vier onafhankelijke groepen: elke dummy-variabele staat voor de specifieke invloed van een bepaalde levensgebeurtenis voor één van de vier onderzoeksgroepen.

onderzoek de meeste gevolgen voor het contact met vrienden en familieleden. De gemiddelde daling in de frequentie van contact op de korte termijn is veel groter dan na de andere gebeurtenissen (gemiddeld -1.44 op de achtpuntsschaal, s.d.= 2.4; tabel 7.1.). Op de lange termijn zet deze daling zich nog verder door. Voor de verhuizing spreekt men zijn familie en oude vrienden ongeveer tweemaal zo vaak als in de tijd direct na de verhuizing: mensen die men dagelijks zag, ziet men nu een paar keer per maand, met mensen die men elke week sprak is het contact verminderd tot enkele keren per jaar (-1.89; s.d.= 2.50).

De gegevens over de gemiddelde verandering geven een indicatie hoe groot de gevolgen van de verhuizing zijn voor het totaal aan contacten. Kijken we iets gedetailleerder dan zien we dat slechts een klein deel van de relaties niet aan verandering onderhevig is. In iets meer dan de helft van de gevallen neemt het contact af: de betrokkenen spreken elkaar een jaar na de verhuizing minder vaak dan daarvoor (61%). In 28% van de gevallen, deels zullen dit gezinsleden zijn die zijn meeverhuisd, blijft de frequentie van contact gelijk, in 11% van de gevallen is de frequentie toegenomen. De korte termijnveranderingen worden op de lange termijn echter gestabiliseerd. Enkele jaren na de verhuizing is de groep mensen die men nog even vaak of zelfs vaker opzoekt als daarvoor niet verder gekrompen.

7.3.2. Het voorspellen van de veranderingen na verhuizing op basis van de soorten steun

In welke relaties ondervindt men nu de meeste gevolgen van een verhuizing?²

We hadden voorspeld dat,

wanneer een gebeurtenis invloed heeft op iemands woonsituatie de investeringen afnemen in met name de instrumentele en gezelschapsrelaties (onderdeel hypothese 5).

² We hebben geen apart onderscheid gemaakt tussen mensen die over een grote afstand zijn verhuisd en mensen wiens oude huis op kleine afstand ligt van het nieuwe huis. Deze verschillen komen echter wel naar voren in de mate waarin de reisafstand verandert binnen elk van hun relaties.

Hoofdstuk 7

Tabel 7.3 Model V1: voorspelling van de veranderingen in contact na een verhuizing met behulp van het soort steun dat binnen de relatie wordt uitgewisseld ^a.

Model V1.	T2-T1, korte termijn	T3-T1, lange termijn
vaste effecten ^b :		
kenmerken relatie algemeen gemiddelde soort steun	-4.19	-2.91
instrumentele	.76 (.13)*	-.03 (.15)
emotionele	.96 (.13)*	.33 (.15)*
gezelschapssteun	1.17 (.20)*	.94 (.30)*
kenmerken geïnterviewden controlevariabelen		
vrouw/man	.10(.20)	.01(.01)
leeftijd	.02(.01)*	.13(.29)
random-deel:		
op relatieniveau s^2 ^c	4.99	4.39
intercept t^2 ^d	.49	.86
regressie coëfficiënt ^e		
soort steun		
instrumenteel	niet sign.	niet sign.
emotioneel	niet sign.	niet sign.
gezelschapssteun	.87/- .00	2.27/- .20
toetsing t.o.v. Model V0 :		
deviantie	6551	4236
verschil deviantie	133	45
verschil df	7	7
onverklaarde variantie :		
variantie tussen relaties $s^2 + t^2$	5.47	5.25
daling t.o.v. model V0	10%	9%
variantie tussen geïnt. $s^2/n + t^2$.84	1.19
daling t.o.v. model V0	2%	8%

- a. Model V0 is opgenomen in de appendix als tabel V1.
 b. Ongestandariseerde regressiecoëfficiënt met tussen haakjes de standaardfout. Met een * is aangegeven wanneer de parameter significant is bij $p < 0.05$.
 c. binnengroepsvariantie.
 d. tussengroepsvariantie.
 e. variantie/covariantie met intercept.

Voor een deel blijkt deze hypothese juist (tabel 7.3.). Enkele jaren na de verhuizing is het contact in relaties waarin (ook) instrumentele steun wordt uitgewisseld sterker afgenomen dan in relaties waarin emotionele steun wordt uitgewisseld. In tegenstelling tot de voorspelling blijkt echter dat van alle relaties de gezelschapsrelaties het meest stabiel zijn. Heel groot zijn de verschillen overigens niet. Met informatie over de soort(en) steun die in de relatie worden uitgewisseld kan slechts zo'n 10% van de

verschillen in stabiliteit van de contactfrequentie worden voorspeld. Omdat de hypothese bovendien voor een deel weerlegt wordt, kunnen we concluderen dat alleen op basis van gegevens over het soort steun niet kan worden voorspeld welke mensen men nog wel en welke mensen men veel minder zal spreken na de verhuizing.

De conclusies uitgebreider toegelicht

Nadat het 0-model (zie de appendix V, tabel V1) is vastgesteld voor zowel de analyses op de korte als die op de lange termijn, worden de twee modellen geschat met daarin alleen de controlevariabelen voor verschillen in leeftijd en geslacht en de drie (dummy-)variabelen die de directe invloed van het soort steun op de afname in het contact zichtbaar maken. Toevoeging van deze variabelen geeft een verbetering van de schatting ten opzichte van de 0-modellen. Voor wat betreft de veranderingen op de korte termijn daalt de deviantie met 133, terwijl maar 7 vrijheidsgraden verloren zijn gegaan. Voor de lange termijnveranderingen is de daling in deviantie 45 bij 7 vrijheidsgraden.

De toegevoegde variabelen leiden tot een vermindering van de totale onverklaarde variantie van respectievelijk 10% en 9%. De variaties in de gemiddelde omvang van het totaal aan veranderingen bij elk van de geïnterviewden dalen met respectievelijk 6% en 12%. Met informatie over de verschillende soorten steun kan dus maar een klein deel van de veranderingen die optreden na een verhuizing worden verklaard. Wat er voor de verschillende geïnterviewden in het totaal aan korte termijnveranderingen plaatsvindt kan hiermee nauwelijks worden voorspeld.

In de analyses van de korte termijnveranderingen worden voor alle drie de verschillende soorten steun significante hoofdeffecten gevonden. Elke vorm van steun die wordt uitgewisseld levert een positieve bijdrage aan de stabiliteit van het contact. De hoofdeffecten voor emotionele- en gezelschapssteun zijn echter duidelijk groter dan die voor instrumentele steun. In de analyses voor de lange termijnveranderingen zijn alleen de hoofdeffecten voor emotionele steun en gezelschapssteun significant. Het feit dat er instrumentele steun wordt uitgewisseld heeft dus op de lange termijn geen invloed op de mate waarin het contact afneemt. Zowel emotionele als gezelschapssteun vormen op de lange termijn een buffer voor de negatieve gevolgen van een verhuizing.

7.3.3. Het verklaren van de veranderingen na verhuizing op basis van de investeringsoverwegingen

Alleen op basis van het soort steun dat in de relatie wordt uitgewisseld is het niet goed mogelijk te voorspellen welke veranderingen plaats zullen vinden. Met behulp van het algemene model van investeringsoverwegingen kan, achteraf, echter wel een redelijk goede verklaring voor deze verschillen worden gegeven. Met name waar het gaat om de veranderingen in de contactfrequentie op de lange termijn (een daling in de onverklaarde variantie van 39%, op de korte termijn is dit 19%; tabel 7.4. en tabel V2.)

Kort gezegd blijken een zevental factoren het contact na een verhuizing te beïnvloeden;

- de verandering in de baten van het contact;
- de verandering in de kosten van het contact;
- de mate waarin in het verleden in het contact is geïnvesteerd;
- de zekerheid die men heeft over de gezamenlijke toekomst;
- de tijd en de gelegenheid die de betrokkene heeft om na de verhuizing nieuwe relaties aan te gaan;
- het feit dat zich nog andersoortige veranderingen hebben voorgedaan waardoor de relatie minder homogeen is geworden.

In het navolgende wordt ingegaan op de invloed van elk van deze overwegingen. Om met de eerst genoemde factoren te beginnen: in hoeverre men na de verhuizing nog moeite doet om het contact aan te houden is mede afhankelijk van het feit of zich tegelijkertijd met de verhuizing of daarna nog andere veranderingen in de relatie voordoen. Een ruzie of het feit dat men minder met elkaar gemeen heeft door een verandering in leef- of werksituatie van één van beiden versterkt het effect van de verhuizing.

Als tweede overweging zijn er de kosten van het onderhouden van het contact. Hoe verder men weg verhuist, des te sterker is ook de afname in de frequentie van het contact. Deze afname van het contact zet zich echter nog niet meteen in direct na de verhuizing. Kort na de verhuizing zijn de gevolgen van een verandering in de reisafstand over het algemeen nog niet zichtbaar.

Ten derde zorgen investeringen uit het verleden, zoals voorspeld was, voor een relatief stabiele frequentie van contact na verhuizing. In dit opzicht zijn er echter ook weer verschillen tussen wat er op de korte en wat er op de lange termijn gebeurt. Op de korte termijn, direct na de verhuizing, gaat het er niet zozeer om hoe lang men elkaar al kent (de duur van de relatie), maar om wie op dat moment vooral van de relatie heeft geprofiteerd (de mate van wederkerigheid). Relaties waarin door degene die is verhuisd onevenredig veel werd geïnvesteerd zonder dat daar evenveel voor terugkwam nemen sterker in frequentie af dan andere relaties. De investeringen van de verhuisde persoon worden door de betrokkenen als het ware direct afgeschreven omdat de situatie is veranderd. Meer moeite doet men om de wederkerige relaties te behouden en die relaties waarbinnen door de ander veel is geïnvesteerd; bij de keuze om bepaalde relaties wel en andere relaties niet te blijven onderhouden gaat de voorkeur uit naar mensen die in het verleden al onevenredig veel steun hebben verleend. Iemand die net is verhuisd zal, omdat er nog geen nieuwe relaties zijn opgebouwd, wellicht tijdelijk, een beroep op deze personen willen blijven doen. Op de lange termijn is dit

Hoofdstuk 7

verschil echter verdwenen. Dan gaat het vooral om hoe lang je elkaar al kende: hoe korter de duur van de relatie hoe meer het contact wordt verwaarloosd.

De veranderingen na drie verschillende levensgebeurtenissen

Tabel 7.4. Model V3: de meest spaarzame verklaring van de verandering in contact na een verhuizing. ^a

Model V3	T2-T1, korte termijn	T3-T1, lange termijn
vaste effecten :		
kenmerken relatie		
algemeen gemiddelde	-5.04	-4.32
verandering baten	.22 (.07)*	.36 (.07)*
verandering kosten	-	-.36 (.08)*
investeringen		
duur relatie	-	.40 (.09)*
wederkerigheid	-.16 (.06)*	-
toekomstige baten		
verandering homogeniteit	-	.21 (.10)*
zekerheid toekomst samen		
type relatie	.57 (.06)*	.37 (.09)*
soort steun		
instrumenteel	.45 (.13)*	-
emotioneel	.62 (.13)*	-
gezelschapssteun	.45 (.13)*	.63 (.26)*
kenmerken geïnterviewden		
verandering alternatieven	-	.25 (.12)*
verandering handelingsruimte		
verandering tijdsbudget	-	-.01 (.00)*
controlevariabelen		
vrouw/man	.01 (.00)*	.15 (.23)
leeftijd	.17 (.18)	.01 (.01)
random-deel:		
op relatieniveau s^2	4.54	3.04
intercept t^2	.39	.48
regressiecoëfficiënt		
kosten	-	.14/ .04
investeringen: duur relatie	-	.15/ .02
toekomst samen: type relatie	.06/- .11	.17/- .07
soort steun: gezelschap	.90/- .02	1.68/- .04
toetsing t.o.v. Model V1 :		
deviantie	6424	3984
verschil deviantie	127	255
verschil df	17	19
onverklaarde variantie :		
variantie tussen relaties $s^2 + t^2$	4.93	3.52
daling t.o.v. model 0	19%	39%
variantie tussen geïnt. $s^2/n + t^2$.68	.67
daling t.o.v. model 0	21%	48%

- a. De resultaten van de uitgebreide analyses die het uitgangspunt waren bij de hier gepresenteerde modellen zijn opgenomen in de appendix, tabel V2. Voor een uitleg bij de tabel zie de noten bij tabel 7.2.

De vierde overweging: bij degenen die na de verhuizing relatief minder nieuwe bronnen voor sociale contacten tot hun beschikking hebben gekregen neemt de frequentie van contact gemiddeld over alle oude relaties meer af dan bij degenen die nog net zoveel sociale activiteiten zijn blijven ontplooiën. Dit betekent dat er sprake is van een dubbel zo sterk isolerend effect. Iemand die na de verhuizing minder met andere mensen in contact komt, ondervindt een ingrijpender effect van de verhuizing dan andere mensen.

Ten vijfde: naarmate beide betrokkenen meer zekerheid hebben over een gezamenlijke toekomst ondervindt men in het contact minder sterk de gevolgen van de verhuizing. Ook al is de afstand even ver, in het algemeen neemt het contact met familieleden veel minder sterk af na een verhuizing dan het contact met oude vrienden, burens en andere bekenden.

Als zesde: een verandering in het aantal belaste uren heeft een negatieve invloed op de veranderingen in het contact: mensen die ook nog eens minder vrije tijd hebben verliezen meer vrienden en bekenden uit het oog. En als laatste: het effect van de verhuizing wordt versterkt wanneer men daarna door verandering in leef- of werksituatie ook minder met elkaar gemeen heeft.

De conclusies uitgebreider toegelicht

In tabel 7.4. is het eindresultaat weergegeven van de analyses met de verschillende investeringsoverwegingen. Deze analyses zijn gebaseerd op een zoekprocedure naar het best passende model met zo weinig mogelijk parameters. Zowel waar het de veranderingen op de korte als die op de lange termijn betreft gaat het om modellen met alleen significante vaste en random-effecten. Verwijdering van één van de variabelen leidt in alle gevallen tot een verslechtering van het model. Toevoeging van een variabele die nu niet in het model is opgenomen leidt tot een verlies aan vrijheidsgraden terwijl de deviantie nagenoeg gelijk blijft of in ieder geval niet evenredig afneemt.

In het geval van de korte termijnveranderingen zien we een relatief kleine daling in de totale onverklaarde variantie: 19% voor de variantie tussen relaties. Er zijn significante vaste effecten voor een verandering in de directe baten van het contact, de mate waarin door de betrokkene onevenredig in het contact is geïnvesteerd, voor het type relatie en voor de drie vormen van steun. De contactfrequentie neemt ook meer af naarmate de reisafstand sterker is toegenomen. Dit hoeft echter niet altijd het gevolg te zijn van de verhuizing van de geïnterviewde, ook de ander kan verhuisd zijn. Uit de analyses blijkt in ieder geval dat op de lange termijn een verdere toename van de reisafstand leidt tot een nog minder frequent contact.

Voor de lange termijnveranderingen is er in het algemeen sprake van een groter aantal significante vaste effecten en is de daling in onverklaarde variantie veel groter, namelijk 39%. Belangrijke factoren hierbij zijn opnieuw de veranderingen in de waardering, de mate waarin de reisafstand is vergroot, veranderingen in de homogeniteit van de relatie, de duur en het type relatie. Met behulp van de investeringsoverwegingen is redelijk goed te verklaren waarom de ene persoon zijn contacten gemiddeld veel sterker ziet afnemen dan een ander: de variantie in de gemiddelde veranderingen op de lange termijn daalt met 48%. Van belang blijkt te zijn of de verhuizing gepaard gaat met een vergroting van het aantal alternatieve relaties voor de reeds bestaande en of degene die verhuisd is ook nog eens geconfronteerd wordt met een af- of toename van het aantal vrij besteedbare uren.

7.3.4. De interactie tussen steun en investeringsoverwegingen na een verhuizing

Het model van investeringsoverwegingen alleen geeft dus een redelijk goed inzicht in het waarom sommige relaties stabiel blijven na een verhuizing terwijl in andere relaties het contact sterk afneemt. De verklaring van de veranderingen na verhuizing kan echter nog iets verbeterd worden wanneer we in ogenschouw nemen dat bij niet elke soort relatie dezelfde overwegingen van belang zijn. Bij analyse met verschillende interactievariabelen blijkt, zoals verwacht was, dat de gevolgen van een verhuizing niet voor alle soorten relaties gelijk zijn. Dit geldt niet voor alle overwegingen: drie van de in het totaal zeven overwegingen die een rol bleken te spelen, hebben een algemene verklaringskracht. Een afname in de waardering van het contact leidt in alle soorten relaties tot een afname in de frequentie van contact. Dit is ook zo voor vermindering van homogeniteit en een minder grote zekerheid over de gezamenlijke toekomst.

Voor vier van de zeven investeringsoverwegingen bleek het wel zinnig om de extra nuancering aan te brengen naar soort relatie (appendix, tabel V3 tot en met V7). Dit betreft ten eerste de gevolgen van de veranderingen in de kosten. Voorspeld was

Een verhoging van de directe kosten van het contact leidt, vooral bij instrumentele relaties en gezelschapsrelaties, tot een grotere afname in de investeringen.

Evenals bij de hiervoor besproken voorspelling over de gevolgen van een verhuizing in het algemeen, blijkt deze hypothese gedeeltelijk juist. Een vergroting van de reisafstand heeft met name consequenties voor relaties

waarin (ook) instrumentele steun wordt uitgewisseld. Een verandering in reisafstand heeft op de korte termijn geen gevolgen voor de contactfrequentie in de andere soorten relaties (tabel V3). Op de lange termijn ondervinden alle relaties de negatieve gevolgen van een vergroting van de afstand.

Er blijkt een nuancering nodig wanneer het gaat om de al eerder genoemde bufferende werking van investeringen uit het verleden. Verwacht was dat

Bij gelijke investeringen emotionele en instrumentele relaties stabiel zijn dan gezelschapsrelaties.

In de analyses blijkt inderdaad dat veranderingen in de frequentie van contact alleen in instrumentele en emotionele relaties afhankelijk is van de investeringen uit het verleden. Gezelschapsrelaties, die overigens wel relatief stabiel zijn dan de andere twee soorten relaties, vormen hierop een uitzondering. Wat er na de verhuizing gebeurt binnen gezelschapsrelaties staat los van het feit of men nog nauwelijks in de relatie had geïnvesteerd of dat men juist al heel veel met elkaar is opgetrokken (tabel V4). In het algemeen bleek een toename van het aantal alternatieven niet tot een sterke afname van contact in de bestaande relaties zou leiden. Nu was voorspeld dat

Een toename van het aantal alternatieve relaties vooral binnen gezelschapsrelaties leidt tot een afname in de investeringen.

Er blijkt bij analyse alleen voor de gezelschapsrelaties wel degelijk sprake van dit, derde, interactie-effect (tabel V5). Als iemand na een verhuizing veel mogelijkheden heeft om nieuwe relaties aan te gaan, dan heeft dit in het eerste jaar repercussies voor de bestaande gezelschapsrelaties. Er wordt dan als het ware even op deze oude relaties bezuinigd, zonder dat dit veel gevolgen heeft voor het contact in de jaren daarna.

Het vierde significante interactie-effect betreft veranderingen in de hoeveelheid tijd die iemand heeft. Verwacht was dat

Een beperking van de handelingsruimte vooral in gezelschapsrelatie en instrumentele relatie leidt tot een afname in de investeringen.

Uit de analyses blijkt dit effect op de korte termijn alleen voor de gezelschapsrelaties (tabel V6). Wanneer rond een verhuizing ook nog het aantal vrije uren is afgenomen dan heeft dit geen specifieke gevolgen voor emotionele en instrumentele relaties, maar wel voor gezelschapsrelaties. Andersom gaat de redenering echter ook op: indien de betrokkene meer tijd heeft gekregen kunnen de gevolgen van een

verhuizing binnen gezelschapsrelaties enigszins gecompenseerd worden.

De conclusies uitgebreider toegelicht

Om de interactie-effecten te toetsen zijn we uitgegaan van het model met alle investeringsoverwegingen en de dummy-variabelen voor de verschillende soorten steunrelaties. Daarbij werd eerst nagegaan of toevoeging van interactie-termen de schattingen voor het hele model verbeterde en in hoeverre er een bijdrage werd geleverd aan een daling in de onverklaarde variantie. In dit opzicht waren de resultaten enigszins teleurstellend. In geen van de gevallen leidde de toevoeging van interactie-termen tot een significante verbetering van de schatting van het model. Dit heeft er vermoedelijk mee te maken dat de interactie-effecten al doorwerken in de modellen waar alleen de hoofdeffecten zijn opgenomen. Echter, in de analyses blijken wel een aantal interactie-effecten significant.

Op basis van de richting van deze interactie-effecten en het effect dat toevoeging van de interactie-effecten op de hoofdeffecten zijn bovenstaande conclusies getrokken. Nu wordt wat uitgebreider stilgestaan bij de uitkomsten van deze analyses. Ten eerste het effect van de investeringen uit het verleden. Bij de toetsing met het meest spaarzame model blijkt er een direct verband te bestaan tussen de duur van de relatie en de lange termijnveranderingen en tussen de lange termijnverandering en het feit dat er gezelschapssteun wordt uitgewisseld, gezelschapsrelaties nemen relatief minder in frequentie af. Toevoeging van de interactietermen heeft geen invloed op het eerste hoofdeffect; het verband tussen de duur van de relatie en de mate van verandering, het laat zien dat er voor gezelschapssteun sprake is van een negatief interactie-effect waardoor het hoofdeffect wordt geneutraliseerd. Alleen binnen de gezelschapsrelaties draagt de langere duur van de relatie dus niet bij aan de stabiliteit. In de analyses op de veranderingen op de korte termijn is er ook sprake van een dergelijk negatief interactie-effect voor gezelschapsrelaties. Nu is er echter geen sprake van een significant hoofdeffect voor de duur van de relatie: we hebben geen duidelijke aanwijzing dat voor de andere dan de gezelschapsrelaties de duur van de relatie positief bijdraagt aan de stabiliteit.

Een verandering in de kosten voor het onderhouden van het contact heeft, wanneer geen onderscheid wordt gemaakt tussen verschillende relaties, op de korte termijn geen invloed op de veranderingen, maar op de lange termijn wel. Worden er interactie-termen toegevoegd, dan blijkt dat het ontbreken van een significant hoofdeffect voor de korte termijn overschaduwde dat binnen instrumentele relaties een verhoging van de kosten wel leidt tot een afname van de contactfrequentie. Op de lange termijn weegt de verhoging in de kosten voor alle relaties ongeveer even

zwaar: geen van de interactie-effecten is dan significant, het hoofdeffect wel.

Toevoeging van de interactie-termen waarmee zichtbaar kan worden of er een verband is tussen een toename van het aantal alternatieven en afname in de frequentie van contact binnen al de bestaande steunrelaties, laat eenzelfde beeld zien. Op de lange termijn is er sprake van een significant, onverwacht, hoofdeffect: voor alle relaties geldt dat hoe meer alternatieven men heeft, hoe minder de bestaande relaties in frequentie afnemen. Dit hoeft niet verder te worden genuanceerd: geen van de interactie-termen is significant. Op de korte termijn is er alleen een interactie-effect voor gezelschapssteun: een vergroting van het aantal alternatieven kort na de verhuizing leidt er dus toe dat met name het contact binnen gezelschapsrelaties wat wordt verwaarloosd.

Bij de analyses zonder de interactietermen werd een indicatie gevonden voor het bestaan van een verband tussen een verandering in het tijdsbudget en de lange termijnveranderingen. Op de korte termijn is er geen sprake van een significant hoofdeffect. Bij toevoeging van de interactietermen wordt duidelijk dat er alleen sprake is voor een positief interactie-effect voor gezelschapsrelaties, voor de emotionele en instrumentele relaties is het effect niet significant. Dit betekent dat een tekort aan tijd alleen van invloed is op de veranderingen na een verhuizing wanneer het gaat om gezelschapsrelaties; een gebrek aan tijd heeft geen invloed op de keuze om na de verhuizing bepaalde instrumentele of emotionele relaties te blijven onderhouden.

7.3.5. De invloed van tussentijdse investeringen op de veranderingen na verhuizing

Al eerder werd aangegeven dat een jaar na de verhuizing het percentage relaties waarin het contact is afgenomen ongeveer even groot is als vier jaar daarna. Gemiddeld is het contact dan wel verder afgenomen. Onze verwachting was dat

Wanneer er in het jaar na de verhuizing weinig wordt geïnvesteerd in een relatie, dit er op de lange termijn toe zal leiden dat de frequentie van contact nog verder zal afnemen.

In de analyses blijkt echter geen sprake van een direct verband tussen de frequentie van contact een jaar na de verhuizing en de afname in het contact over vier jaar. Ook in andere opzichten blijkt de situatie na een jaar na de verhuizing niet van veel belang voor de verklaring voor de veranderingen op de lange termijn. Zo is er geen indicatie dat naarmate er meer in nieuwe contacten wordt geïnvesteerd na de verhuizing de afname in het contact binnen bestaande relaties groter is. Ook is het niet zo dat afhankelijk van het percentage verloren gegane relaties de veranderingen in de andere relaties geringer zijn. Het is zelfs zo dat er een significant negatief effect is voor dit percentage verloren relaties op de veranderingen: hoe meer relaties er verloren gaan, hoe groter ook de afname in contact voor de andere relaties.

De conclusies uitgebreider toegelicht

Toevoeging van informatie over de contactfrequentie na een jaar en tussentijdse veranderingen aan het spaarzame model (tabel 7.4) voor de lange termijnveranderingen doet de deviantie dalen met 19 punten (deviantie nu 3965) bij een verlies van vier vrijheidsgraden. De totale onverklaarde variantie wordt nog eens 2% kleiner. Informatie over de tussentijdse veranderingen heeft geen invloed op de onverklaarde variantie op het niveau van de geïnterviewden. De parameters voor het effect van de contactfrequentie na een jaar en de invloed van het aantal nieuwe relaties zijn beide niet significant (beide $B = -.01$ met $s.e. = .02$). Het effect van het percentage verloren gegane relaties is wel significant maar onverwacht negatief ($B = -.03$, $s.e. = .01$). Het totale aantal relaties dat ten tijde van het eerste interview door iemand onderhouden werd heeft een positieve invloed op de verandering in de contactfrequentie. Deze variabele werd ter controle opgenomen vanuit de gedachte dat er bij eenzelfde percentage verloren gegane relaties voor de mensen met een klein netwerk relatief veel minder relaties overblijven dan bij mensen met een wat groter netwerk. Nu blijkt echter dat naarmate men meer relaties

Hoofdstuk 7

had, de gemiddelde afname in het contact na de verhuizing minder is ($B = .04$, $s.e. = .02$).

7.4. Veranderingen na pensionering

7.4.1. De mate waarin het contact verandert na pensionering

Voor de mannen die kort na het eerste interview met pensioen gingen, deden de grootste veranderingen zich direct in het eerste jaar voor. Op de korte termijn nam in ongeveer de helft van hun relaties de frequentie van contact af of werd het contact helemaal verbroken. Op de lange termijn zetten de veranderingen zich niet verder door. Het percentage familieleden, vrienden en kennissen dat men na vier jaar minder vaak ziet dan voorafgaande aan het pensioen is zelfs iets kleiner dan na één jaar. Vlak na de pensionering daalt de contactfrequentie gemiddeld wat sterker dan over de hele periode van vier jaar. De gemiddelde verandering in de frequentie is voor de korte termijn -1.13 (achtpuntsschaal, s.d.= 2.52) en voor de lange termijn ook -1.13 (s.d.= 2.3). Bij de mensen die verhuisd zijn nam met de jaren de contactfrequentie steeds verder af. Bij de gepensioneerden is dit niet zo: na een eerste sterke daling, lijkt het er op dat in de loop van de tijd de veranderingen uit het jaar direct na het pensioen zich wat stabiliseren. Tussen het eerste interview en het tweede interview vermindert in 51% van de relaties de frequentie van contact, in 35 % van de gevallen blijft de frequentie gelijk, in 14% neemt de frequentie van contact toe. Voor de lange termijn zijn deze percentages respectievelijk 46%, 14% en 40% (ook tabel 7.1.).

7.4.2. Het voorspellen van de veranderingen na verhuizing op basis van de soorten steun

Verwacht was dat

wanneer een gebeurtenis invloed heeft op iemands werksituatie vooral in instrumentele en gezelschapsrelaties de investeringen afnemen (onderdeel hypothese 5).

Multivariate toetsing (tabel 7.5.) geeft geen duidelijke aanwijzing voor de geldigheid van deze hypothese. Emotionele relaties, waarvan we verwachten dat deze juist heel weinig gevolgen van een verandering in de werksituatie zouden ondervinden, blijken na een pensionering zelfs het minst stabiel. Het contact binnen gezelschapsrelaties neemt daarentegen veel minder sterk af na een pensionering dan het contact binnen de instrumentele en emotionele relaties. Dat geldt zowel voor het jaar na de pensionering als in de jaren daarna. Dit wil zeggen dat wanneer mensen al voor hun pensioen gewend zijn bepaalde vrienden en kennissen op te zoeken of samen iets te ondernemen, het contact minder snel zal

Hoofdstuk 7

verwateren. Binnen relaties waarin men gewend is met elkaar over persoonlijke zaken te spreken, maar waarin geen gezamenlijke activiteiten worden ondernomen is de kans veel groter dat het contact afneemt. Ditzelfde geldt voor de instrumentele relaties: ook deze nemen sterker in frequentie af dan de gezelschapsrelaties.

Tabel 7.5 Model P1: voorspelling van de veranderingen in contact na pensionering met behulp van het soort steun dat binnen de relatie wordt uitgewisseld. ^a

Model P1.	T2-T1, korte termijn	T3-T1, lange termijn
vaste effecten :		
kenmerken relatie	-5.94	-10.00
algemeen gemiddelde		
soort steun		
instrumentele	.72 (.21)*	-.18 (.20)
emotionele	.44 (.17)*	.05 (.19)
gezelschapssteun	2.09 (.43)*	1.33 (.40)*
kenmerken geïnterviewden		
controlevariabelen		
leeftijd	.04 (.04)	.13 (.06)*
random-deel:		
op relatieniveau s^2	4.31	3.68
intercept t^2	.25	.51
regressie coëfficiënt		
soort steun		
instrumenteel	.47/-.20	.01/.04
emotioneel	niet sign.	niet sign.
gezelschapssteun	.87/-.00	3.13/-.63
toetsing t.o.v. Model P0 :		
deviantie	3582	2633
verschil deviantie	182	99
verschil df	8	9
onverklaarde variantie :		
variantie tussen relaties $s^2 + t^2$	4.56	4.19
daling t.o.v. model 0	26%	21%
variantie tussen geïnt. $s^2/n + t^2$.79	1.07
daling t.o.v. model 0	35%	31%

a. Zie noten bij tabel 7.2, model P0 is opgenomen in de appendix als tabel P1.

De conclusies uitgebreider toegelicht

In tabel 7.5. zien we dat de toevoeging van informatie over het soort steun dat in de relatie wordt uitgewisseld de schatting van het model duidelijk verbetert: de deviantie daalt met respectievelijk 182 en 99 punten bij een verlies van negen vrijheidsgraden. De totale onverklaarde variantie daalt met respectievelijk 26% en 21%. Verschillen tussen de

geïnterviewden worden voor respectievelijk 35% en 31% verklaard door verschillen in de steun die in hun relaties wordt uitgewisseld.

De parameters van de directe effecten laten andere verbanden zien dan we hadden verwacht. Vanuit onze hypothese hadden we voorspeld dat er een negatief verband zou zijn tussen de verandering in het contact en het feit dat er gezelschapssteun of instrumentele steun wordt uitgewisseld. We zien echter waar het de korte termijnveranderingen betreft positieve effecten voor alle vormen van steun. Het positieve effect van de gezelschapssteun is het grootst en het effect voor emotionele steun is het kleinst. Op de lange termijn is er alleen sprake van een significant, positief effect voor de gezelschapssteunrelaties: gezelschapssteun blijkt als een buffer op te treden tegen de negatieve gevolgen van een pensioen op het contact binnen relaties. Opvallend is wel de omvang van het zogenaamde random-effect: de positieve invloed van gezelschapssteun op de veranderingen in de frequentie van het contact verschilt sterk per geïnterviewde.

7.4.3. Het verklaren van de veranderingen na pensioen op basis van de investeringsoverwegingen

Met het gevonden onderscheid tussen de verschillende soorten relaties kunnen nog niet alle verschillen in stabiliteit van contact worden verklaard. Immers, ondanks het feit dat gezelschapsrelaties relatief stabiel blijken, zullen gepensioneerden na enkele jaren merken dat zij toch enkele van dergelijke vrienden en kennissen uit het oog zijn verloren. Hoe komt het nu dat men in de ene gezelschapsrelatie wel in staat is om het contact aan te houden terwijl dit bij andere gezelschapsrelaties niet het geval is. En, waarom verliest de ene persoon na zijn pensioen veel vrienden en kennissen uit het oog en de ander niet? Toetsing van de verklaring met behulp van de verschillende investeringsoverwegingen laat zien dat slechts een klein aantal overwegingen van doorslaggevende betekenis zijn (tabel 7.6).

Direct na het pensioen blijven mensen het meest investeren in die relaties waarover men een grote mate van zekerheid over een gezamenlijk toekomst heeft. Familierelaties nemen na het pensioen veel minder in frequentie af dan relaties met niet-familieleden. De frequentie neemt in het algemeen ook sterk af wanneer, na het pensioen, de afstand tussen beide betrokkenen vergroot wordt. Op de korte termijn gaat het dus vooral om de kosten voor het onderhouden van de relatie, de zekerheid die men heeft over de gezamenlijke toekomst. Op de lange termijn wordt het iets gecompliceerder omdat er naast de al genoemde nog drie overwegingen bij komen namelijk de waardering voor het contact, de

mate waarin men in het verleden al in de relatie heeft geïnvesteerd en de mogelijke toekomstige baten van het contact. Na vier jaar wordt het ook belangrijk of men nog steeds even positief over de relatie denkt. Binnen relaties met mensen die men in de loop van de tijd minder is gaan waarderen neemt het contact sterk af. Hoe langer men elkaar kent, hoe minder snel het contact ook wordt verwaarloosd.

Bovenstaande factoren verklaren zo'n 45% van de totale variantie in stabiliteit tussen verschillende relaties. Maar hoe komt het nu dat de ene persoon in zijn sociale contacten veel sterker de gevolgen ondervindt van een pensionering dan de andere persoon? Twee met elkaar samenhangende zaken blijken hierbij een voorname rol te spelen. Ten eerste of het pensioen ook daadwerkelijk een verandering in de werksituatie met zich heeft gebracht. Zeven van de 40 mannen die door ons zijn geïnterviewd waren al (gedeeltelijk) met hun werk

Tabel 7.6 Model P3: de meest spaarzame verklaring voor de veranderingen in contact n a pensioen. ^a

Model P3	T2-T1, korte termijn	T3-T1, lange termijn
vaste effecten :		
kenmerken relatie		
algemeen gemiddelde	-9.99	-6.49
verandering baten	-	.36 (.09)*
verandering kosten	-.07 (.00)*	-.47 (.11)*
investeringen		
duur relatie	-	.44 (.14)*
toekomstige baten	-	-
zekerheid toekomst samen		
type relatie	.50 (.09)*	.29 (.10)*
soort steun		
instrumenteel	.77 (.21)*	.07 (.20)
emotioneel	.13 (.16)	.53 (.17)*
gezelschapssteun	1.81 (.38)*	.93 (.31)*
kenmerken geïnterviewden		
zekerheid toekomst samen		
verandering werksituatie	.52 (.23)*	1.20 (.30)*
verandering handelingsruimte		
verandering tijdsbudget	-.02 (.01)*	-.01 (.01)*
controlevariabelen		
leeftijd	.09 (.04)*	.03 (.05)

De veranderingen na drie verschillende levensgebeurtenissen

random-deel:		
op relatieniveau s^2	3.61	3.04
intercept t^2	.10	.48
regressie coëfficiënt		
kosten	.16/.00	.17/.12
investeringen: duur relatie	-	.29/.08
toekomst samen	.22/- .08	.13/- .18
soort steun		
gezelschap	3.87/- .32	1.65/- .03
instrumenteel	.66/- .17	-
toetsing t.o.v. Model P0 :		
deviantie	3491	2460
verschil deviantie	91	173
verschil df	11	13
onverklaarde variantie :		
variantie tussen relaties $s^2 + t^2$	3.71	3.52
daling t.o.v. model P0	40%	33%
variantie tussen geïnt. $s^2/n + t^2$.31	.66
daling t.o.v. model P0	61%	38%

- a. De resultaten van de uitgebreide analyses die het uitgangspunt waren bij de hier gepresenteerde modellen zijn opgenomen in de appendix, tabel P2. Zie verder note 7.2.

gestopt voor de daadwerkelijke pensioneringsdatum en acht van de door ons

geïnterviewden bleven na hun pensioen nog actief in hun oude werk of in andere betaalde functies. Voor deze gepensioneerden verandert er gemiddeld veel minder dan voor degenen die radicaal gestopt zijn met betaald werk. En zelfs wanneer we rekening houden met dit verschil dan blijken degenen die na hun pensioen veel vrije tijd hebben gekregen hun relaties relatief minder goed te onderhouden, dan degenen die na hun pensioen niet veel meer vrije tijd hebben gekregen. Er is een negatief verband tussen een verandering in het aantal met taken belaste uren en veranderingen in de frequentie van contact binnen bestaande relaties. Een verruiming van het (vrije) tijdsbudget leidt er dus niet toe dat men elkaar vaker gaat opzoeken, maar leidt er juist toe dat men elkaar sneller uit het oog verliest. Overigens is het ook zo dat hoe later men met pensioen gaat, hoe minder sterk de contacten direct na het pensioen teruglopen. Op de lange termijn speelt de leeftijd echter geen rol meer.

De conclusies uitgebreider toegelicht

In de appendix zijn in tabel P2 de resultaten weergegeven van de toetsingen met alle investeringsoverwegingen en de drie soorten steunrelaties. Uitgaande van deze modellen is opnieuw een procedure gevolgd waarbij één voor één de verschillende vaste effecten uit het model werden verwijderd om na te gaan of het model hierdoor minder passend werd. In de modellen zoals weergegeven in tabel 7.6. zijn alleen die variabelen opgenomen die daadwerkelijk bijdragen aan een goede schatting. De resultaten met deze zogenaamde meest spaarzame modellen wijken op een aantal punten af van de schattingen met al de investeringsoverwegingen. Zo is er bij schatting met alle mogelijke effecten een positief verband tussen het opleidingsniveau van de geïnterviewde en de mate van stabiliteit binnen diens relaties op de korte termijn en blijkt het contact met mensen die (ook) niet werken op de lange termijn ook minder in frequentie af te nemen. Deze beide significante effecten vallen weg wanneer andere, niet significante effecten buiten het model worden gehouden³. Omdat ons streven was tot een zo eenvoudig mogelijke verklaring te komen zullen we ons echter vooral richten op de schattingen met de meest spaarzame modellen. De schattingen met deze modellen brengen overigens ongeveer een even grote daling in onverklaarde variantie teweeg als de schattingen met de hele modellen.

³ In de analyses met de interactie-effecten komen de twee 'weggevallen' effecten overigens weer aan de orde (paragraaf 7.4.4.).

Bij de toetsing van de verklaring voor de veranderingen op de korte termijn zien we dat maar een aantal effecten significant is, namelijk die voor het type relatie, voor de verschillende soorten steun, voor de leeftijd, de verandering in werksituatie en de verandering in het tijdsbudget. Relaties dalen het sterkst in frequentie wanneer men na het pensioen op grote(re) afstand woont, wanneer men geen familiale band met elkaar heeft, wanneer de relatie gericht op emotionele steun is, wanneer de betrokkenen relatief jong met pensioen is gegaan en hij de vrijgekomen vrije tijd niet met andere verplichtingen heeft gevuld.

De korte termijnveranderingen na pensioen worden dus niet, zoals bij andere gebeurtenissen wel het geval is, beïnvloed door de duur van de relatie en het feit of men elkaar al dan niet is blijven waarderen. Bij de toetsing van de verklaring voor de lange termijnveranderingen blijkt dat juist deze laatste twee vaste effecten, de duur van de relatie en mogelijke veranderingen in de baten voor het contact, wel in het model moeten worden opgenomen voor een betere schatting.

Er treden, ook nu we ons concentreren op de groep gepensioneerden, dezelfde zogenaamde random-effecten op als bij de toetsing met de gegevens van alle geïnterviewden, namelijk random-effecten voor de verandering in reistijd, de duur van de relatie, het type relatie en de invloed van gezelschapssteun en instrumentele steun. Met andere woorden, het gewicht dat gepensioneerden hechten aan langdurige familierelaties is niet voor iedereen gelijk. En, een grote afstand heeft niet voor alle betrokkenen even grote gevolgen. Daarbij is overigens opvallend dat financiële beperkingen die voortvloeien uit het pensioen geen aantoonbaar directe invloed hebben op de veranderingen in de frequentie van contact. Helaas hebben we geen inzicht in de interactie tussen iemands financiële mogelijkheden en de mate waarin een verandering in reistijd leidt tot het verwateren van bepaalde relaties. Zoals eerder aangegeven zijn dergelijke interactie-effecten niet in de analyses opgenomen. Enerzijds om de analyses niet complexer te maken, anderzijds omdat vooraf dergelijke interacties niet in de hypotheses waren vastgelegd. Mogelijk zou hiermee een deel van het random-effect voor de verandering in reistijd te verklaren zijn.

Bij elkaar kan met de laatst genoemde individuele verschillen ongeveer 61% van de variantie tussen geïnterviewden na één jaar en 38% van de variantie na vier jaar verklaard worden.

7.4.4. De interactie tussen steun en investeringsoverwegingen na pensioen

Evenals in het voorgaande zijn we ook nagegaan in hoeverre de verklaring voor de veranderingen verder verdiept kan worden door te kijken naar de interactie tussen het soort relatie en de verschillende investeringsoverwegingen. In een aantal gevallen bleek inderdaad sprake van een dergelijke samenhang. Zo veronderstelden we

Wanneer er minder zekerheid is over de gezamenlijke toekomst leidt dit vooral bij instrumentele relaties tot een grote afname in de investeringen.

Voor de gepensioneerden is dit gedeeltelijk juist (tabel P4 in de appendix). Bij instrumentele relaties maar ook bij emotionele relaties is het zo dat naarmate men zekerder is over het voortbestaan van de relatie, het contact stabiel is na de pensionering: de frequentie waarmee men collega's en andere kennissen opzoekt neemt veel sterker af dan het contact met familieleden en oude vrienden. Binnen gezelschapsrelaties is dit niet zo. Gezelschapsrelaties met familieleden en oude vrienden verwateren na het pensioen relatief snel ondanks het feit dat de relatie relatief zekerder is dan de relatie met kennissen of collega's.

Ten aanzien van de mogelijk stabiliserende invloed van investeringen uit het verleden hadden we verondersteld dat

bij gelijke investeringen emotionele en instrumentele relaties stabiel zijn dan gezelschapsrelaties.

Dit blijkt na het pensioen inderdaad het geval. Wanneer het gaat om instrumentele of emotionele relaties dragen de investeringen uit het verleden bij aan een grotere stabiliteit. Voor mensen die men voor de gezelligheid opzoekt is de duur van de relatie van minder belang (appendix, tabel P3).

Verondersteld was tevens dat

een beperking in de handelingsruimte vooral binnen gezelschapsrelaties en instrumentele relaties leidt tot een afname in de investeringen.

Uit de analyses blijkt nu dat verschillen in de fysieke mobiliteit van de gepensioneerden in het algemeen geen aanwijsbare invloed op de gemiddelde afname van de frequentie van contact na het pensioen. De instrumentele relaties vormen hierop echter wel de verwachte uitzondering (appendix, tabel P5). Wanneer iemand na zijn pensioen ook

minder goed uit de voeten kan door ziekte of hoge ouderdom, dan neemt de frequentie waarmee instrumentele hulp wordt uitgewisseld ook sterker af. Waar het de gezelschapsrelaties betreft is de hypothese niet juist, voor instrumentele relaties klopt deze wel.

De hypothese dat

een daling in de sociale positie van de ander alleen bij instrumentele steunrelaties leidt tot een afname in de investeringen .

hebben we niet goed kunnen toetsen omdat we alleen weten hoeveel opleiding de familieleden, vrienden en kennissen hebben genoten en of zij betaald werk hadden op het moment van het eerste interview en niet of dit later veranderd is. Bij de analyses blijkt echter wel dat er een zeker stabiliserend effect uitgaat van een hoge opleiding van de ander in ieder geval voor de niet-instrumentele relaties. Op de lange termijn is er een verschil tussen relaties waarin (onder andere) instrumentele steun wordt uitgewisseld en de relaties waarin het bespreken van persoonlijke dingen en/of de gezelligheid belangrijk zijn. In het algemeen zijn de geïnterviewde mannen beter in staat om contact te behouden naarmate de ander een even hoge of hoge(re) opleiding heeft genoten. Naarmate de ander minder geschoold is, des te groter is de kans dat het contact op de lange termijn verwatert. Alleen als het gaat om familieleden, vrienden en kennissen die van de gepensioneerden praktische hulp krijgen of die hulp aan de gepensioneerden verlenen, dan zijn juist de contacten met hen die een lage(re) opleiding hebben het meest stabiel. Het idee dat het stabiliserend effect van een hoge opleiding voor instrumentele relaties sterker zou zijn dan voor de andere relaties blijkt in het geheel niet juist.

De conclusies uitgebreider toegelicht

In appendix P zijn de tabellen opgenomen van de analyses waarbij in ieder geval één van de interactie-termen significant bleek. Ook nu leidt de toevoeging van de interactietermen nooit tot een significante verbetering van de schattingen. Een uitzondering vormt de analyse voor de invloed van de duur van de relatie op de korte termijnveranderingen (tabel P3): de deviantie wordt 15 punten kleiner bij een verlies van 3 vrijheidsgraden ($p < 0.05$). De parameter voor het hoofdeffect van de duur van de relatie is niet significant, net als in het model waarbij geen rekening werd gehouden met het interactie-effecten. Van het interactie-effect is die voor gezelschapssteun significant: voor deze relaties is er sprake van een negatief verband tussen de duur van de relatie en de mate waarin het contact na het pensioen in frequentie veranderd. Anders gezegd: of

men elkaar vlak na het pensioen nog even vaak blijft opzoeken is in het algemeen niet afhankelijk van hoe lang men elkaar al kent. Alleen wanneer het gaat om mensen met wie vaak dingen worden ondernomen, dan is er een voorkeur voor de mensen die men nog niet zo lang kent. Enkele jaren na het pensioen is dit verschil tussen gezelschapsrelaties en de andersoortige relaties verdwenen: voor alle relaties geldt dat, hoe ouder de relatie is, hoe stabiel het contact op de lange termijn is.

Toevoeging van interactie-termen voor het type relatie leidt opnieuw niet tot een significante verbetering van de schatting van het model (tabel P4). Dit heeft te maken met het feit dat het directe effect van het type relatie op de veranderingen in het contact relatief robuust is. Dit hoofdeffect is zowel significant in de analyses met de interactie-effecten als in de analyses zonder de interactie-effecten. Voor een goede verklaring van de lange termijnveranderingen dient echter wel rekening gehouden te worden met een significant negatief interactie-effect voor de gezelschapsrelaties: de frequentie binnen deze, overigens relatief heel stabiele, relaties neemt meer af dan op basis van het type relatie zou worden verwacht.

Het idee dat mensen in hun contacten rekening houden met wat bepaalde relaties hen kunnen bieden, is binnen de sociaal kapitaaltheorie een belangrijk uitgangspunt. Dit leidde tot de hypothese dat mensen wanneer het om instrumentele steun gaat vooral de relaties met mensen met een relatief hoge opleiding aan zouden willen houden. Voor andere vormen van steun zou juist de voorkeur uitgaan naar meer homogene relaties. In geen van de analyses tot nu toe bleek er enige indicatie voor de juistheid van deze hypothese. Het tegenovergestelde effect was soms zelfs zichtbaar: mensen bleken juist meer te investeren in mensen met een relatief lage(re) opleidingsniveau. Nu we ons concentreren op de gepensioneerden zien we een verdere nuancering. Op de korte termijn speelt het opleidingsniveau van de ander geen rol bij de keuze om als dan niet in de relatie te blijven investeren (tabel P5). Op de lange termijn geldt dat binnen de emotionele en gezelschapsrelaties een aantal jaren na het pensioen het contact met mensen met een relatief lagere opleiding meer is afgenomen dan het contact met mensen met een hogere opleiding. Binnen instrumentele relaties neemt het contact echter juist sterker af wanneer iemand een relatief hoog opleidingsniveau heeft bereikt. Ofwel; gaat het om praktische hulp dan verwateren de relaties met mensen met een hoge opleiding eerder na het pensioen dan die met mensen met een lage opleiding.

In de analyses wordt geen indicatie gevonden dat gepensioneerden van wie de fysieke mobiliteit na de pensionering verslechterd is, minder goed in staat zijn hun oude relaties te onderhouden. Ook toevoeging van de interactie-effecten brengt hierin geen verandering. Zie hiervoor tabel P6;

het directe effect van fysieke mobiliteit op de veranderingen is niet significant. Echter, op de lange termijn ondervinden gepensioneerden die zich moeilijker buitenshuis bewegen hiervan wel enige gevolgen maar deze beperken zich tot de instrumentele relaties.

7.4.5. De invloed van tussentijdse investeringen op de veranderingen na pensioen

In het voorafgaande is beschreven dat de veranderingen in het contact na het pensioen in eerste instantie ingrijpender lijken dan zij op de lange termijn uitvallen. Dit heeft er mee te maken dat bepaalde overwegingen die zorgen voor een zekere stabiliteit van het contact in het eerste jaar weinig invloed hebben maar wel stabiliserend werken op de langere termijn. Direct na het pensioen maakt het weinig uit maar in de loop van de jaren draagt het feit dat men elkaar al heel lang kent, dat de ander ook niet (meer) werkt of dat men elkaar steeds meer is gaan waarderen er toe bij dat het contact niet verder verwatert en in sommige gevallen zelfs intensiever wordt. Door kort na het pensioen veel in iemand te investeren, dat wil zeggen elkaar wat frequenter op te zoeken dan daarvoor het geval was, kan een sterke afname van het contact ook tegen worden gegaan. Hoe vaker men elkaar in het jaar na het pensioen opzoekt, des te minder de frequentie van contact afneemt op de lange termijn. Veranderingen in de rest van het netwerk hebben geen invloed op het contact in elke relatie apart. Iemand die relatief veel mensen uit het oog verliest, doet, anders dan we hadden verwacht, geen extra moeite om de nog wel bestaande familie- en vriendenbanden aan te houden. Ook het aantal nieuwe relaties dat een gepensioneerde opbouwt heeft geen invloed op hoe de bestaande contacten veranderen.

De conclusies uitgebreider toegelicht

Toevoeging van de vier variabelen voor de tussentijdse investeringen aan de verklaring voor de veranderingen op de lange termijn heeft geen invloed op de schattingen van het model. Uitgangspunt hierbij was het meest spaarzame model. Toegevoegd werden variabelen voor respectievelijk de frequentie van contact na een jaar, het percentage verloren gegane relaties, het aantal relaties dat men had voorafgaand aan het pensioen en het aantal nieuwe relaties (deviantie 2458, dat wil zeggen een daling van twee deviantiepunten bij een verlies van vier vrijheidsgraden; vergelijk tabel 7.6.). Wel zien we een significant effect voor de frequentie van het contact na een jaar ($B = .07$ s.e.=.03).

7.5. Veranderingen na de geboorte van het eerste kind

7.5.1. De mate waarin het contact verandert na de geboorte van het eerste kind

In het jaar na de geboorte van hun eerste kind bleken de geïnterviewde vrouwen redelijk goed in staat om het contact met hun familieleden, oude vrienden en kennissen aan te houden. In ongeveer de helft van de gevallen sprak men elkaar wel iets minder vaak, maar sterk is de daling in de frequentie van contact direct na de bevalling niet. Op de korte termijn leidt de geboorte van het eerste kind in 47% van de relaties tot een daling in de frequentie van contact (gemiddelde afname -1.34 , s.d.= 2.34 , zie tabel 7.1). Gemiddeld veranderde er voor de jonge moeders in dat eerste jaar veel minder dan voor degenen die een verhuizing meemaakten, de mannen die met pensioen gingen en zelfs minder dan voor de mensen uit de controlegroep. Echter, in de jaren na de geboorte zetten de veranderingen zich verder door. Na vier jaar is aantal mensen dat men minder vaak ziet toegenomen en is de gemiddelde daling in de frequentie van contact even groot als bij de geïnterviewden uit de onderzoeksgroepen. Rond de geboorte van het kind is er dus sprake van relatieve stabiliteit van de frequentie van contact binnen de familie- en vriendenkring. De gevolgen die deze verandering in de leefsituatie wel degelijk heeft, worden pas na verloop van tijd zichtbaar.

7.5.2. Het voorspellen van de veranderingen na de geboorte van het eerste kind op basis van de soorten steun

Onze verwachting was dat

wanneer een gebeurtenis invloed heeft op iemands leefsituatie dit vooral binnen emotionele en gezelschapsrelaties tot een afname in de investeringen zou leiden .

Deze hypothese was afgeleid uit het idee dat bij dergelijke gebeurtenissen met name relaties met mensen die zich in eerste instantie in een overeenkomstige leef- en werksituatie bevinden onder druk komen te staan. De uiteindelijke veranderingen zouden het grootst zijn in emotionele en gezelschapsrelaties omdat juist hier homogeniteit van belang is. De analyses waarbij alleen informatie wordt gebruikt over het soort steun geven echter geen enkele indicatie dat deze veronderstelling juist is. Kort na de bevalling nemen de gezelschapsrelaties relatief het minst in frequentie af en de emotionele relaties zijn niet minder stabiel dan de instrumentele relaties. Hoeveel een relatie op de lange termijn verandert is niet te voorspellen op basis van het soort steun dat in eerste instantie werd uitgewisseld (tabel 7.7.).

Hoofdstuk 7

Tabel 7.7. Model Z1: voorspelling van de veranderingen in contact na de geboorte van het eerste kind met behulp van de het soort steun dat binnen de relatie wordt uitgewisseld. ^a

Model Z1.	T2-T1, korte termijn	T3-T1, lange termijn
vaste effecten :		
kenmerken relatie		
algemeen gemiddelde	-4.04	-1.70
soort steun		
instrumenteel	.72 (.12)*	.25 (.15)
emotioneel	.68 (.12)*	.24 (.14)
gezelschapssteun	1.31 (.17)*	.05 (.21)
kenmerken geïnterviewden		
controlevariabelen		
leeftijd	.04(.02)*	.00 (.02)
random-deel:		
op relatieniveau s^2	4.72	4.92
intercept t^2	.14	.13
regressie coëfficiënt		
soort steun		
instrumenteel	niet sign.	niet sign.
emotioneel	niet sign.	niet sign.
gezelschapssteun	niet sign.	niet sign.
toetsing t.o.v. Model Z0 :		
deviantie	6102	4523
verschil deviantie	113	6
verschil df	3	3
onverklaarde variantie :		
variantie tussen relaties $s^2 + t^2$	4.87	5.05
daling t.o.v. model Z0	8%	0%
variantie tussen geïnt. $s^2/n + t^2$.41	.42
daling t.o.v. model Z0	7%	5%

a. Zie noten bij tabel 7.2., model Z0 is opgenomen in de appendix als tabel Z1.

De conclusies uitgebreider toegelicht

In tabel 7.7. is weergegeven wat de invloed is van het soort steun op de afname van contact na de geboorte van het eerste kind. De veranderingen op de korte termijn blijken voor zo'n tien procent te kunnen worden voorspeld indien bekend is om wat voor soort relatie het gaat. Daarbij maakt het echter weinig uit of er emotionele of instrumentele steun wordt uitgewisseld. De parameters voor beide vormen van steun zijn significant en positief. Daarbij is, anders dan verondersteld, het vaste effect van de gezelschapsrelaties relatief groter dan die voor de andere vormen van steun: gezelschapsrelaties zijn dus stabielere dan de andere relaties. Anders gezegd: de geboorte van het eerste kind heeft weinig negatieve

gevolgen voor de gezelschapsrelaties, in sommige gevallen zal de frequentie van contact zelfs toenemen.

Op de lange termijn is ook van een geringe invloed van de steun op de frequentie van contact geen sprake meer: minder dan één procent van de veranderingen valt te voorspellen op basis van deze informatie. Ook is geen van de vaste effecten is daarbij significant.

7.5.3. Het verklaren van de veranderingen na de geboorte van het eerste kind op basis van de investeringsoverwegingen

Nu blijkt dat vanuit de verschillende soorten steun nauwelijks voorspellingen gedaan kunnen worden, hoe is dan te begrijpen dat in de ene relatie het contact wel, maar in de andere relatie het contact niet verwatert na de geboorte van het eerste kind? Met behulp van de investeringsoverwegingen kan een klein deel van de veranderingen (23%) in het eerste jaar verklaard worden. De verschillen in de afname van de frequentie van contact vier jaar na de geboorte, zijn voor 34% te begrijpen wanneer er informatie is over mogelijke veranderingen in de directe kosten en baten van het contact, de investeringen of de verwachte waarde daarvan in de toekomst. Slechts een klein aantal van deze overwegingen speelt daadwerkelijk een rol.

Als eerste blijkt het, voor de veranderingen op de korte termijn belangrijk of de relatie nog even homogeen is als daarvoor en dus of de baten die men in de nieuwe situatie nog van de relatie verwacht nog even groot zijn of dat deze zijn toegenomen danwel afgenomen. Dit laatste houdt in dat de jonge moeders direct na de bevalling vooral aandacht besteden aan degenen met wie zij, op dat moment, nog het meest gemeen hebben. De geboorte van het kind heeft daarom met name negatieve gevolgen voor de relaties met mensen die zich niet meer in ongeveer dezelfde situatie bevinden als de jonge moeders. Voor de vrouwen die met werken gestopt zijn betekent dit dat het contact afneemt in relaties met mensen die op dat moment nog wel een betaalde baan hebben. Op de lange termijn maakt het niet meer uit hoe homogeen de relatie is. Wel is het zo dat de vrouwen die met werken gestopt zijn gemiddeld hun oude contacten slechter hebben kunnen aanhouden dan degenen die nog wel een betaalde baan hebben of een opleiding volgen. De verandering in de sociale positie van de jonge moeder is daarmee de tweede factor waarmee verschillen in de veranderingen in de contactfrequentie verklaard kunnen worden.

De derde belangrijke factor is de duur van de relatie. Op de korte termijn doet dit er nog niet zoveel toe: geen van de relaties verandert immers erg sterk vlak na de bevalling. Op de lange termijn zijn er echter wel degelijk

relaties waarin het contact afneemt nu één van beiden moeder is geworden. Naarmate men elkaar al langer kent, is de kans op het verwateren van het contact het geringste. Hoe korter men elkaar kent, des te groter is het verschil tussen hoe vaak men elkaar zag voor de geboorte en hoe vaak men elkaar daarna nog opzoekt.

Veranderingen in de directe baten van het contact hebben net als veranderingen in de directe kosten ook pas na enige tijd invloed op het contact. De frequentie van contact neemt op de lange termijn toe als bepaalde familieleden, vrienden of kennissen dichterbij zijn komen wonen en/of wanneer men elkaar meer is gaan waarderen. Met mensen die in de jaren na de geboorte zijn verhuisd, oud-collega's die men minder gemakkelijk opzoekt doordat men elkaar niet meer dagelijks op het werk tegenkomt neemt de frequentie van contact af. Zoals ook bij de andere gebeurtenissen het geval was, geldt dat hoe onzekerder men is over de gezamenlijke toekomst, des te sterker de frequentie van contact afneemt. Alle vrouwen zoeken hun vrienden en kennissen minder vaak op in dat eerste jaar, het contact met familieleden daarentegen neemt minder in frequentie af of neemt zelfs toe.

Als laatste factor is er de leeftijd van de jonge moeder. Los van het feit dat naarmate men ouder men ook meer langdurige relaties heeft, blijkt dat hoe ouder men is, des te minder groot de gevolgen van de geboorte van het eerste kind zijn voor iemands netwerk van relaties.

De conclusies uitgebreider toegelicht

In tabel 7.8. zijn de resultaten weergegeven van de analyses met het zogenaamde meest spaarzame model: dit is die verzameling van investeringsoverwegingen waarvan kon worden vastgesteld dat de schattingen verslechteren indien deze overwegingen niet in het model zijn opgenomen. In de appendix Z, tabel Z2 staan de resultaten van de analyses met alle investeringsoverwegingen. De lange termijnveranderingen blijken iets beter te kunnen worden verklaard dan de korte termijnveranderingen. De totale hoeveelheid verklaarde variantie is echter niet heel erg groot (respectievelijk 28% en 34%). De meeste kenmerken van de relaties en de meeste kenmerken van de geïnterviewde zelf hebben geen significante invloed op de verandering in de frequentie van contact. Zo is er geen verschil tussen de relaties waarin de steun wederkerig is en relaties waarin eenzijdig steun wordt verleend. Ook is er geen effect voor verschillen in de toegang die een relatie verschaft tot bepaalde hulpbronnen via opleidingsniveau of werksituatie van de ander. Verschillen tussen de jonge moeders blijken niet te worden beïnvloed door hun mogelijkheden om alternatieve relaties aan te gaan of de hoeveelheid tijd die zij tot hun beschikking hebben. En ook beperkingen

in de financiële mogelijkheden, bijvoorbeeld doordat men zijn baan heeft opgezegd, hebben geen invloed van betekenis. Op de lange termijn maakt het wel uit de geïnterviewde is blijven werken of niet, onafhankelijk dus van het aantal uren dat men werkt en hoeveel men hiermee verdient. Andere factoren die de frequentie in contact op de lange termijn wel negatief beïnvloeden zijn een verandering in de baten van

Hoofdstuk 7

Tabel 7.8 Model Z3: de meest spaarzame verklaring van veranderingen in contact na de geboorte van het eerste kind. ^a

Model Z3	T2-T1, korte termijn	T3-T1, lange termijn
vaste effecten :		
kenmerken relatie		
algemeen gemiddelde	-6.08	-5.32
verandering baten	-	.15 (.00)*
verandering kosten	.16 (.09)	-.34 (.06)*
investeringen		
duur relatie	-	-.38 (.08)*
toekomstige baten		
verandering homogeniteit	.25 (.09)*	-
zekerheid toekomst samen		
type relatie	.66 (.05)*	-.66 (.09)*
kenmerken geïnterviewden		
zekerheid toekomst samen		
verandering werksituatie	-	.33 (.13)*
controlevariabelen		
leeftijd	.07 (.02)*	.03 (.01)*
random-deel:		
op relatieniveau s^2	3.61	3.24
intercept t^2	.10	.11
regressie coëfficiënt		
baten	-	.19/-.06
investeringen: duur relatie	-	.03/.00
toekomst samen: type relatie	-	.11/-.08
toetsing t.o.v. Model 0 :		
deviantie	5933	4164
verschil deviantie	282	365
verschil df	5	13
onverklaarde variantie :		
variantie tussen relaties $s^2 + t^2$	3.71	3.34
daling t.o.v. model 0	28%	34%
variantie tussen geïnt. $s^2/n + t^2$.31	.30
daling t.o.v. model 0	29%	25%

a. De resultaten van de uitgebreide analyses die het uitgangspunt waren bij de hier gepresenteerde modellen zijn opgenomen in de appendix, tabel Z2. Voor een uitleg bij de tabel zie de noten bij tabel 7.2.

het contact, een vergroting van de reisafstand, de duur van de relatie, het type relatie en de leeftijd van de geïnterviewde. Voor de korte termijnveranderingen komt daar nog één factor bij, namelijk een mogelijke verandering in de homogeniteit van het contact.

7.5.4. De interactie tussen steun en investeringsoverwegingen na een bevalling

Een verder nuancering van de investeringsoverwegingen bleek in het geval van de jonge moeders slechts op een drietal aspecten noodzakelijk. Opvallend daarbij is wel dat geen van deze interactie-effecten door ons was voorspeld.

Zo luidt een van de hypothesen, die in het geval van een verhuizing en een pensionering niet gefalsificeerd werd, dat

bij gelijke omvang van de investeringen emotionele en instrumentele relaties het meest stabiel zijn.

Bij de jonge moeders is dit echter niet zo, in ieder geval niet waar het de korte termijn veranderingen betreft (tabel Z4). Op de korte termijn zijn, bij gelijke investeringen, de emotionele relaties het minst stabiel. Opvallend is tevens dat direct na de bevalling voor praktische hulp een beroep wordt gedaan op mensen die men nog maar kort kent. Binnen deze instrumentele relaties hebben eerdere investeringen geen positieve invloed op de contactfrequentie, maar een negatieve: juist vrienden, familieleden en kennissen die elkaar al jaren onderling met klusjes en dergelijke hielpen, verliezen elkaar na de geboorte van het eerste kind uit het oog. Op de lange termijn geldt voor alle relaties dat hoe langer men al met elkaar optrekt, des te minder negatieve gevolgen het contact ondervindt van de gebeurtenissen in het leven van de jonge moeder.

We veronderstelden tevens dat

een afname in de directe baten van het contact vooral bij emotionele relaties en gezelschapsrelaties leidt tot een grotere afname in de investeringen.

Anders gezegd: of je iemand steeds minder aardig gaat vinden zou van weinig belang zijn wanneer je elkaar vooral met praktische hulp bijstaat, maar is wel van belang wanneer je gewend bent om samen dingen te doen en over persoonlijke dingen te spreken. Nu blijken de jonge moeders, direct na de bevalling, echter waar het gaat om de emotionele relaties nauwelijks gewicht te hechten aan hoe goed men met elkaar kan opschieten (appendix, tabel Z3). Of zij nog even vaak contact zoeken is onafhankelijk van het feit of men elkaar na de geboorte van het kind juist meer of minder is gaan waarderen. In het algemeen leidt een verandering in de waardering voor het contact wel direct tot een verandering in de frequentie van contact. Op de lange termijn is dit verschil tussen de emotionele relaties en de andere relaties verdwenen.

Een derde hypothese luidt dat

een daling in de sociale positie van de ander alleen bij instrumentele relaties leidt tot een afname in de investeringen.

Direct na de bevalling leidt een relatief lagere sociale positie van de ander echter niet tot een daling maar juist tot een stijging van de frequentie van contact (appendix, tabel Z5). Wanneer het om praktische hulp gaat, wordt door de jonge moeders juist vaker contact gezocht met mensen die geen werk meer buitenshuis hebben. Op zichzelf is het gezien de nieuwe situatie waarin de jonge moeder zich bevindt niet verwonderlijk dat zij de meeste steun zoekt bij mensen die ook het best in staat zijn om zorg te bieden die zij het meest nodig heeft.

De conclusies uitgebreider toegelicht

Toevoeging van de interactie-termen aan de modellen met alle investeringsoverwegingen leidt, ook in het geval van de jonge moeders, in geen van de gevallen echt tot een verbetering van de schattingen. Een drietal keren vinden we wel significante interactie-effecten die ons iets meer inzicht geven in verschillen tussen de relaties. Dit betekent echter niet dat de onverklaarde variantie sterk daalt, tweemaal heeft de toevoeging van een significant interactie-effect tot gevolg dat de onverklaarde variantie op het niveau van de geïnterviewden stijgt⁴. In alle gevallen gaat het om interactie-effecten die verschillen in de korte termijnveranderingen verklaren. Bij de analyses voor de lange termijnverandering is geen enkele keer sprake van een aantoonbaar interactie-effect.

Het eerste significante interactie-effect is dat voor de verandering in de waardering bij de emotionele relaties. Het hoofdeffect voor de verandering in de waardering is significant: wanneer de waardering afneemt, daalt de contactfrequentie. Het interactie-effect voor de emotionele relaties is ook significant, maar negatief. Dit interactie-effect heft het positieve hoofdeffect op, hetgeen betekent dat binnen emotionele relaties een verandering in de waardering voor het contact niet hoeft te leiden tot een verandering in de frequentie van contact.

Toevoeging van interactie-termen voor de werksituatie van de ander heeft geen invloed op het hoofdeffect: of de contactfrequentie verandert is in het algemeen dus onafhankelijk van de werksituatie van de ander. Er is echter wel sprake van een negatief interactie-effect voor instrumentele

⁴ De berekeningswijze die is gebruikt is echter juist ontworpen om dit soort problemen te vermijden (Snijders & Bosker, 1994).

steun. Ofwel, na de geboorte van het eerste kind dalen de instrumentele relaties sterker in frequentie wanneer de ander wel een baan heeft dan wanneer de ander geen baan heeft.

Bij toevoeging van de interactie-termen voor de duur van de relatie zien we hetzelfde als bij de interactie-termen voor de werksituatie van de ander. Het hoofdeffect voor de investeringen uit het verleden is niet significant: in het algemeen doet het er op de korte termijn niet toe hoe lang men elkaar al kent. Echter, voor de instrumentele relaties is het interactie-effect wel significant en negatief. Voor die relaties geldt dat op de korte termijn het feit dat men elkaar al lang kent geen stabiliserende, maar juist een destabiliserend effect heeft. Wanneer het om praktische steun gaat blijken de jonge moeders de voorkeur te geven aan het contact met relatief nieuwe vrienden en kennissen terwijl er opeens veel minder aandacht gaat naar de mensen met wie zij al jaren dergelijke hulp uitwisselden.

7.5.5. De invloed van tussentijdse investeringen op de veranderingen na een bevalling

Wat er kort na de bevalling gebeurt is, zoals we gezien hebben, niet representatief voor de lange termijn. Allereerst zijn de veranderingen op de lange termijn veel minder ingrijpend dan op de korte termijn en gaan er op de lange termijn andere factoren een rol spelen. Daarnaast blijkt dat kort na de geboorte bepaalde instrumentele en emotionele relaties soms veel meer in frequentie toe- of afnemen dan op basis van het investeringsmodel mag worden verwacht. De wat uitzonderlijke vorm van de veranderingen op de korte termijn blijkt ook uit het feit dat we aan de hand van de contactfrequentie vlak na de bevalling niet kunnen voorspellen hoe groot de veranderingen op de lange termijn zijn. Hoe goed de jonge moeders hun oude relaties onderhouden na de geboorte van hun kind, wordt niet beïnvloed door het feit of ze veel nieuwe contacten opdoen. Ook is het niet zo dat naarmate er meer contacten verloren zijn gegaan, men meer moeite doet om de nog bestaande contacten te onderhouden. Ook in nog bestaande relaties daalt het contact bij vrouwen die ook al veel van hun oude relaties uit het oog verliezen. Hetzelfde was het geval bij de mensen die verhuist zijn.

De conclusies uitgebreider toegelicht

Toevoeging van informatie over de korte termijnveranderingen aan het meest spaarzame model leidt niet tot een verbetering van de schattingen (deviantie wordt 4147, dit is een daling van 8 bij een verlies van 4 vrijheidsgraden). De vaste effecten voor de frequentie van het contact na één jaar ($B = -.03$, $s.e. = .02$), het aantal nieuwe relaties ($B = .02$, $s.e. = .02$) en de omvang van het netwerk voorafgaand aan de bevalling ($B = -.02$, $s.e. = .02$) zijn niet significant. De parameters van het vaste effect voor het percentage verloren gegane relaties zijn wel significant maar, anders dan verwacht, negatief ($B = -.02$, $s.e. = .01$).

7.6. Samenvatting en conclusies

In dit hoofdstuk is getoetst of voorspeld kan worden welke veranderingen er op zouden treden in relaties na drie verschillende levensgebeurtenissen. Bij vergelijking van deze beschrijvingen vallen drie dingen op. Ten eerste vallen de gevolgen van bepaalde levensgebeurtenissen verschillen tussen relaties wanneer over een periode van een jaar wordt gekeken. Na een aantal jaren zijn deze verschillen echter grotendeels verdwenen. Ten tweede blijken er

na enige tijd grote overeenkomsten te zijn in de aard van de veranderingen na elk van de gebeurtenissen. Elke gebeurtenis heeft, zeker op de korte termijn wel een aantal specifieke gevolgen die niet optreden na de andere gebeurtenissen, maar op de lange termijn bezien bleken toch steeds weer dezelfde investeringsoverwegingen (directe kosten en baten, de investeringen uit het verleden en de zekerheid van een gezamenlijke toekomst) een rol te spelen. Ten derde bleek het moeilijker dan verwacht om op basis van de levensgebeurtenis alleen, vooraf al voorspellingen te doen. Het meer algemene verklaringsmodel bleek daarbij relatief beter te voldoen dan de specifieke voorspellingen voor elk van de gebeurtenissen.

In de loop van de vier jaar van het onderzoek is, onafhankelijk van wat men in die periode meemaakte, in ongeveer de helft van de relaties het contact minder frequent geworden, in zo'n 10 tot 15% van de relaties nam de frequentie van contact toe en in 30 tot 40% van de relaties veranderde er niets in de frequentie van contact. Wat de korte termijn effecten betreft is een verhuizing van de drie gebeurtenissen die in dit onderzoek onder de loep werden genomen, het meest ingrijpend. Al direct na de verhuizing zijn de gevolgen daarvan in ongeveer de helft van de oude contacten merkbaar en dit aantal neemt in de loop van de tijd zelfs nog iets toe. Mannen die met pensioen gaan ervaren ongeveer dezelfde veranderingen, alleen gaat het bij hen om een relatief minder groot aantal relaties. De geboorte van een kind is op de korte termijn gezien een weinig ingrijpende gebeurtenis. Eigenlijk worden de gevolgen daarvan pas na een aantal jaren zichtbaar. In het eerste jaar gebeuren er wellicht wel veel dingen maar waar het de oude contacten betreft is sprake van een relatief stabiele periode (*constancy in the face of changes*, Wilcox, 1981).

Bij toetsing bleken de verschillende investeringsoverwegingen een goed inzicht te geven in de wijze waarop het contact met familieleden, oude vrienden en kennissen zich ontwikkelt na een verandering in woon-, werk- of leefsituatie. De drie specifiek voor de gebeurtenis geformuleerde hypothesen waarmee we geprobeerd hebben directe voorspellingen te doen over de veranderingen, bleken echter minder goed te voldoen. Er was voorspeld dat na een verhuizing en pensionering het contact vooral zou afnemen in de instrumentele en gezelschapsrelaties en dat de geboorte van het eerste kind vooral gevolgen zou hebben voor de emotionele en gezelschapsrelaties. In alle drie gevallen werden de hypothesen niet volledig bevestigd: steeds bleken de gezelschapsrelaties stabiel(er) dan verwacht. We mogen concluderen dat de gevolgen van bepaalde gebeurtenissen zich niet op deze manier tot bepaalde soorten relaties beperken. Wanneer we voorspellingen willen doen over het effect

van een bepaalde gebeurtenis voor de verschillende bestaande relaties dan moeten we meer van die relaties weten dan alleen welke vorm van steun wordt uitgewisseld. In zijn algemeenheid kan wel gezegd worden dat de instrumentele relaties relatief het snelst in contact afnemen. Gezelschapsrelaties zijn, wellicht ook omdat men via wederzijdse bezoeken gewend is om het contact over langere tijd vast te houden, het meest stabiel.

Daarmee komen we op de veranderingen die kenmerkend zijn voor de verschillende gebeurtenissen. Om te beginnen de verhuizing. De veranderingen die optreden na een verhuizing zijn, zoals gezegd, relatief het meest ingrijpend, maar tegelijkertijd ook relatief het slechtst te begrijpen met behulp van de investeringsoverwegingen. Niet meer dan 19% van de korte termijnveranderingen zijn te verklaren met behulp van de verschillende overwegingen. Voor de lange termijn is dit iets beter, namelijk 39%. Kenmerkend voor een verhuizing is dat de wederkerigheid van de investeringen opeens een aandachtspunt wordt. Met mensen voor wie men veel gedaan heeft zonder daar wat voor terug te krijgen wordt het contact relatief snel afgeschreven. Rond de andere gebeurtenissen speelt deze overweging nauwelijks een rol. Opvallend is dat gezelligheidscontacten ook na een verhuizing relatief veel stabiel zijn dan verwacht mag worden gezien de verandering in de afstand die men moet overbruggen.

De veranderingen na het pensioen zijn eigenlijk nog het best te verklaren met behulp van de investeringsoverwegingen (45% van de totale variantie op de lange termijn, 30% van de variantie op de korte termijn). Naast de al genoemde overwegingen blijkt ook van belang of iemand na het pensioen geen werkzaamheden meer buitenshuis heeft, of de gepensioneerde fysiek nog redelijk mobiel is en of er binnen iemands bestaande familie- en vrienden kring veel mensen zijn die ook niet (meer) aan het arbeidsproces deelnemen. Opvallend is dat het pensioen relatief veel gevolgen heeft binnen emotionele relaties. Verwacht was dat een verandering in iemands werksituatie geen invloed zou hebben op de investeringen die in dergelijke relaties worden gedaan, maar dit blijkt dus wel het geval.

Kenmerkend voor de veranderingen na de geboorte van het eerste kind is dat er, zoals gezegd, op de korte termijn maar weinig verandert. De geringe veranderingen die er wel zijn, komen naar het schijnt, vooral voort uit een grotere behoefte aan praktische hulp. Men gaat intensiever om met mensen die men nog niet lang kent maar die, omdat zij niet werken of omdat zij zich anderszins in dezelfde omstandigheden bevinden als de jonge moeders, de mogelijkheid hebben om die instrumentele hulp te bieden. Opvallend is dat waar het om emotionele

steun gaat, de jonge moeders zich minder laten beïnvloeden door de directe baten van het contact: een verandering daarin zoals bij een ruzie of juist wanneer men elkaar meer leert waarderen leidt er niet direct toe dat men elkaar niet meer of juist vaker gaat opzoeken.